

Raadsels van Paaseiland Rapa Nui

Onlangs las ik het zeer aan te raden boek van Rutger Bregman *De meeste mensen deugen*. Bregman wil aantonen dat de meeste mensen het goede met elkaar voor hebben. Er zijn echter episoden in de geschiedenis waar de mens zich niet zo heel positief heeft gedragen. Willem Frederik Hermans baseerde hierop zijn beeld van de mens die vooral in tijden van oorlog zijn ware gezicht toont en alles doet om ten koste van de medemens te overleven. Bij deze visie die zelfs kan leiden tot de ondergang van een cultuur wordt de geschiedenis van Paaseiland vaak als voorbeeld gebruikt.

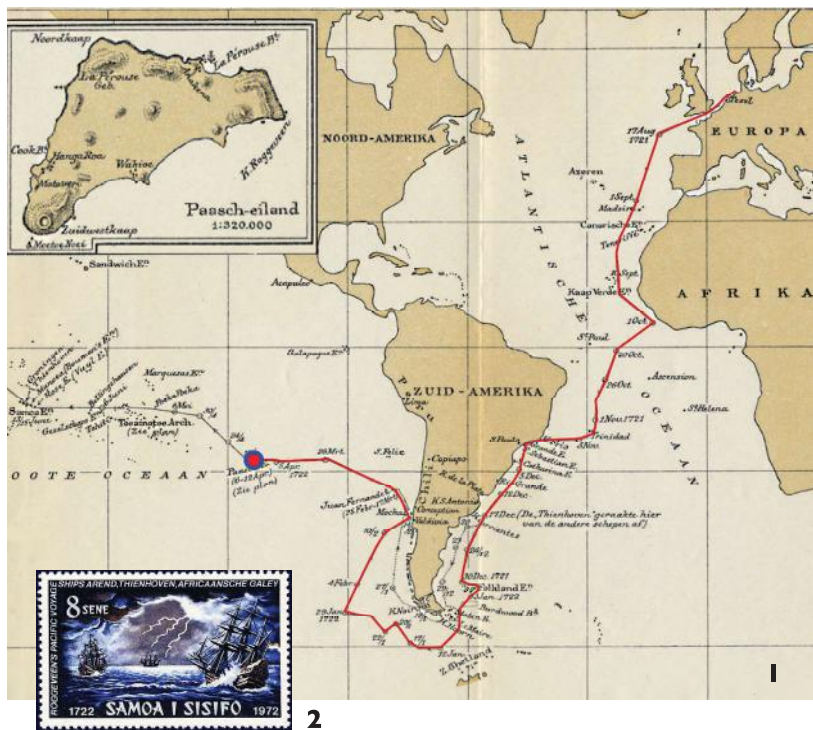


Een unieke Polynesische cultuur op Paaseiland

Bregman bespreekt een aantal wetenschappelijke onderzoeken kritisch en toont een aantal misvattingen aan. Een van de gangbare theorieën over Paaseiland is dat zich daar een ecologische ramp heeft afgespeeld. Om de beroemde grote stenen beelden, *moai*, te vervoeren, gebruikten de eilandbewoners boomstammen; zoveel dat er op een gegeven moment geen boom meer over was op het kleine eiland. De grond erodeerde, er kwam hongersnood en oorlog. Een groot deel van de bevolking stierf en de eilandbewoners zouden elkaar zelfs hebben opgegeten. Paaseiland staat dan symbool voor onze aarde. Wij ontbossen en vervuilen onze planeet net als de Paaseilanders dat deden met hun eiland. Paaseiland is het bewijs voor een cynisch mensbeeld. Bregman ontcracht deze theorie en baseert zich daarbij op het onderzoek van de etholoog Jan Boersema die in zijn boek *Beelden van Paaseiland* aantoonde dat de theorie totaal niet klopt.

De 'ontdekking' van Paaseiland

De Zeeuwse schipper Jacob Roggeveen ging in 1721 in opdracht van de West Indische Compagnie (WIC) op ontdekkingsreis naar het Zuidland: Terra Australis Incognita. Met drie schepen vertrok hij vanaf de rede van Texel. De schepen voeren via de Canarische eilanden naar Zuid-Amerika, ze rondde Kaap Hoorn en gingen op



weg door de Stille Oceaan naar het onbekende Zuidland, waarvan we nu weten dat het nooit heeft bestaan. Op paaszondag 5 april 1722 ontdekte Jacob een klein eiland. Het was echt toeval, het eilandje lag midden in de Stille Oceaan ruim 2000 kilometer verwijderd van het vaste land en met geen enkel eiland in de buurt. Omdat het Pasen was, noemde Roggeveen het eiland Paasch-Eiland, volgens eilandkenner Boudewijn Buch *'het eenzaamste eiland ter wereld'*.

Raadsel I: De bewoners

Er woonden tot verbazing van de Nederlanders mensen op het eiland. De bewoners die Roggeveen aantroef, waren goed doorvoed, vrolijk en vriendelijk. Het eiland maakte op hem een vruchtbare indruk. Hij schatte het aantal bewoners rond de 2000. Hoe waren die daar gekomen? Er waren geen boten. Het was een raadsel.

We weten nu dat het eiland, eeuwen voor

Roggeveen, ook min of meer toevallig was ontdekt door Polynesiërs. Hoogstwaarschijnlijk waren zij vertrokken van de Marquesas-eilanden, zo'n 2500 km naar het westen. Deze *Vikingen van de Pacific*, zoals ze eurocentrisch wel eens worden genoemd, zijn met hun kippen, zaden van banaan, misschien zoete aardappelen en niet met opzet meegebrachte ratten, hoogstwaarschijnlijk rond 1200, op het eiland gekomen en hebben daar een unieke Polynesische cultuur gesticht. Mede door DNA-onderzoek is er nu toch wel van overtuigd dat de eerste bewoners van Paaseiland uit Azië kwamen en niet uit Zuid-Amerika. Dit in tegenstelling tot de theorie van Thor Heyerdahl die de



PAASCH-EILANDERS.

3

1. De vaarroute van Jacob Roggeveen.

2. Roggeveen's *Pacific Voyage* is hier in Nederland zowat vergeten, maar in Polynesië is zijn reis zelfs goed voor een postzegel met daarop ook de namen van de schepen: De Arend, De Tienhoven en De Africaansche Galey.

3. Bewoners van Paaseiland, Ludwig Gottlieb Portman, naar Jacques Kuyper, 1802.

Beeld Rijksmuseum Amsterdam.

4. Bevolking van Paaseiland en de moai. Ets gemaakt tijdens de expeditie van La Pérouse in 1786.

Beeld Wikimedia Commons

stelling had dat herkomst van de bewoners van o.a. Paaseiland Zuid-Amerika was. Met zijn *Kon-Tiki* vlot zou hij dat hebben aangetoond.

Raadsel 2: De grote stenen beelden: de moai

Net zo raadselachtig als de herkomst van de bewoners zijn de grote massieve stenen beelden, grote mensentorso's van zo'n negen meter hoog die de Nederlanders vanaf zee op het eiland zagen staan. De grootste moai, Paro, meet bijna tien meter, weegt 82 ton en heeft een *pukao* (hoofddekse) van twaalf ton. Hoe hadden de eilanders die reusachtige objecten gemaakt en vervoerd?

In zijn logboek schrijft Jacob



4

De moai behoren tot het UNESCO werelderfgoed



Roggeveen: *‘Wy konden niet begrypen hoe ’t mogelijk was, dat die menschen, die ontbloot zijn van swaer en dik hout om eenige machine te maaken, mitsgaders van kloek touwerck, echter soodanige beelden (...) hadden kunnen oprigten’.*

De honderden reuzenbeelden zijn er nog steeds. Een klein aantal is in Westerse musea te zien, maar de meeste zijn en blijven op Paaseiland. Ze behoren nu tot het UNESCO werelderfgoed. De beelden zijn vervaardigd in de krater Rano Raraku en van daaruit over het gehele eiland verspreid. Alleen al in en rond de krater liggen en staan er 395. Sommige beelden zijn nog gedeeltelijk ingegraven. De beelden kijken allemaal

licht omhoog en landinwaarts. De enige uitzondering zijn de zeven moai die op het platform Ahu Akivi staan. Deze plek is meer landinwaarts. De beelden kijken in de richting van de zee. Heel bijzonder bij de opstelling van die beelden is dat zij een oriëntatie hebben waarmee de winterzonnewende kon worden bepaald in juni.

Over hoe de zware beelden over het eiland zijn vervoerd zijn twee theorieën, die beide getest zijn. De eerste theorie is dat de beelden zijn vervoerd over boomstammen. Het beeld ligt plat en wordt op platte stenen, die over boomstammen schuiven, vervoerd. De tweede theorie is dat zij rechtopstaand min of meer waggelend, zoals je een zware wasmachine op zijn plaats zet, naar hun bestemming zijn getrokken met behulp van touwwerk.

De functie van de beelden is ook niet helemaal duidelijk. De beelden langs de

kust staan op een platform waar zich ook graven bevinden en vroeger ook huizen waren. Men schat dat de beelden tussen 1100 en 1600 zijn vervaardigd. Een aantal heeft op het hoofd een rode cilinder, een soort hoed. Het kan ook een kapsel zijn of een tulband. De moai zijn vervaardigd van vulkanisch gesteente voornamelijk uit de Rano Raraku-groeve. De hoeden gemaakt van Red Scoria, een ander vulkanisch gesteente, en komen uit twee andere groeves, Puna Pau en Maunga O’Tuu. Het is hoogstwaarschijnlijk zo dat op de platvormen aanzienlijke personen werden begraven en dat ter nagedachtenis een moai werd opgericht. Het zijn dus een soort voorouderbeelden.

Toen Roggeveen in 1722 op het eiland kwam, stonden alle beelden nog recht overeind. In 1804 rapporteerde een Russische zeevaarder dat er nog maar een paar moai rechtop stonden. De beelden-cultuur was blijkbaar over. De oorzaak is onduidelijk. Na Roggeveen werd het eiland door meerdere expedities aangedaan. Was het door de Westerse invloed dat de cultuur verdween? Inmiddels zijn bijna alle beelden weer overeind gezet en is een aantal gerestaureerd.

De beelden worden nog steeds onderzocht. De Amerikaanse wetenschapper Jo Anne van Tilburg is daar zeer nauw bij betrokken. Zij was de initiator van het Easter

1. De blik van de moai is schuin op de hemel gericht en naar het binnenland. 2. Een rotstekening van Make Make, de schepper en oppergod. 3. Een rij moai bij Tongariki.



Island Statue Project. Zie voor veel meer informatie de site: www.eisp.org.

Raadsel 3: De mythe van de ontvolking

Er zouden ooit op Paaseiland meer dan 15.000 mensen zijn geweest. Boersema ontkent echter de ecologische ramp waarbij de bevolking van ruim 15.000 mensen naar 2000 terugliep. Hij bestudeerde het reisverslag van Roggeveen. Roggeveen had vrolijke, goed gevoede mensen gezien. Op het eiland is altijd voldoende voedsel geweest. Was er een burgeroorlog geweest? Volgens Boersema wijst niets daarop. Naar zijn mening is de bevolking vanaf het begin vrij stabiel geweest met een aantal van rond 2200 bewoners. Er zijn, volgens Boersema, nooit 15.000 bewoners geweest.

De Paaseilanders hebben inderdaad veel bomen gebruikt om de beelden te verplaatsen, maar de bomen zijn vooral

verdwenen door ratten. Deze zijn per ongeluk meegebracht door de eerste eilandbewoners. De ratten hadden er geen natuurlijke vijanden. De meer dan een miljoen ratten hebben de zaden van de bomen opgegeten, waardoor het bos niet meer kon verjongen. Het aantal bewoners is sterk afgenomen door de slavenhandel. In de negentiende eeuw is ruim een derde van Paaseilanders weggevoerd om als slaven in Peruaanse mijnen, op plantages en bij de winning van guano (vogelpoep) te werken. Daaroverheen kwam ook nog een pokkenepidemie die veel slachtoffers eiste. In 1877 waren er slechts 111 Paaseilanders over.

De raadsels blijven wetenschappers intrigeren. Naast de drie hierboven genoemde raadsels zijn er meer. Er zijn houten tabletten gevonden met een hiërogliefenschrift genaamd *rongorongo*. Dat schrift is tot op heden nog niet helemaal ontcijferd. Na de cultuur waarin de moai werden gemaakt, ontstond er vanaf ongeveer 1550 een nieuwe godsdienstige cultus die van de Vogelmanncultuur. In deze cultuur is *Make Make* de scheppergod en tevens de oppergod. Zijn afbeelding is op veel rotstekeningen te zien op het eiland. Een van de voormannen op het eiland was de tijdelijke vertegenwoordiger van *Make Make*, de *Tangata manu*.



Op pagina 48 begint een artikel over de moai kavakava, op pagina 55 leest u over moai papa en op pagina 56 staat een overzicht van andere, van Paaseiland afkomstige, artefacten.



Houten objecten

De eerste objecten van hout zijn vooral in de negentiende eeuw naar het westen gekomen. Na Roggeveen werd het eiland bezocht door een Spaanse expeditie van Don Felipe González de Huedo. De Britse James Cook maakte er een korte stop in 1774. De Franse ontdekkingsreiziger Jean-François de Galaup de La Pérouse verbleef er in 1786. De drie waarschijnlijk oudste houten beelden van het eiland staan in Sint-Petersburg in de Kunstkamer van Peter de Grote. Deze moai kavakava zijn hoogstwaarschijnlijk meegenomen door Cook naar Tahiti en vandaar zijn ze pas weer in 1820 meegenomen naar het Westen door Kapitein Bellingshuizen.

Een andere theorie is dat de beelden vanaf Paaseiland zijn meegenomen door kapitein Lisiansky tijdens een Russische expeditie in 1804.

Nadat er via de bezoeken van westerlingen ijzeren werktuigen op het eiland kwamen, werden de beelden gedetailleerder. Authentieke beelden zijn bijna allemaal gemaakt van het donkere zware hout van de toromiro boom (*Sophora toromiro*), dat is een kleine boom die bij de platforms met de moai stond. Deze bomen zijn van het eiland verdwenen. De houten moai en andere oude houten objecten van Paaseiland zijn verspreid over vele musea in het Westen.

Paaseiland nu

Nu telt de bevolking bijna achtduizend zielen. Vooral de laatste jaren komen er veel immigranten uit Chili naar het eiland. Er is op het eiland een vliegveld en een klein antropologisch museum.

In normale tijden is er een stroom van toeristen. De beelden oefenen nog steeds een geheimzinnige aantrekkingskracht uit. Er zijn luxe en minder luxe hotels en er zijn dansopvoeringen voor de bezoekers. Hedendaagse kunstenaars maken souvenirs, uiteraard kleine moai van steen, maar ook replica's van de houten beelden zoals de moai kavakava.

Op een tentoonstelling over Paaseiland in Brussel in 1990 waren naast oude stukken een aantal mooie moai kavakava en andere typen beelden te zien uit de periode 1930 - 1990.

Conferentie in Leiden

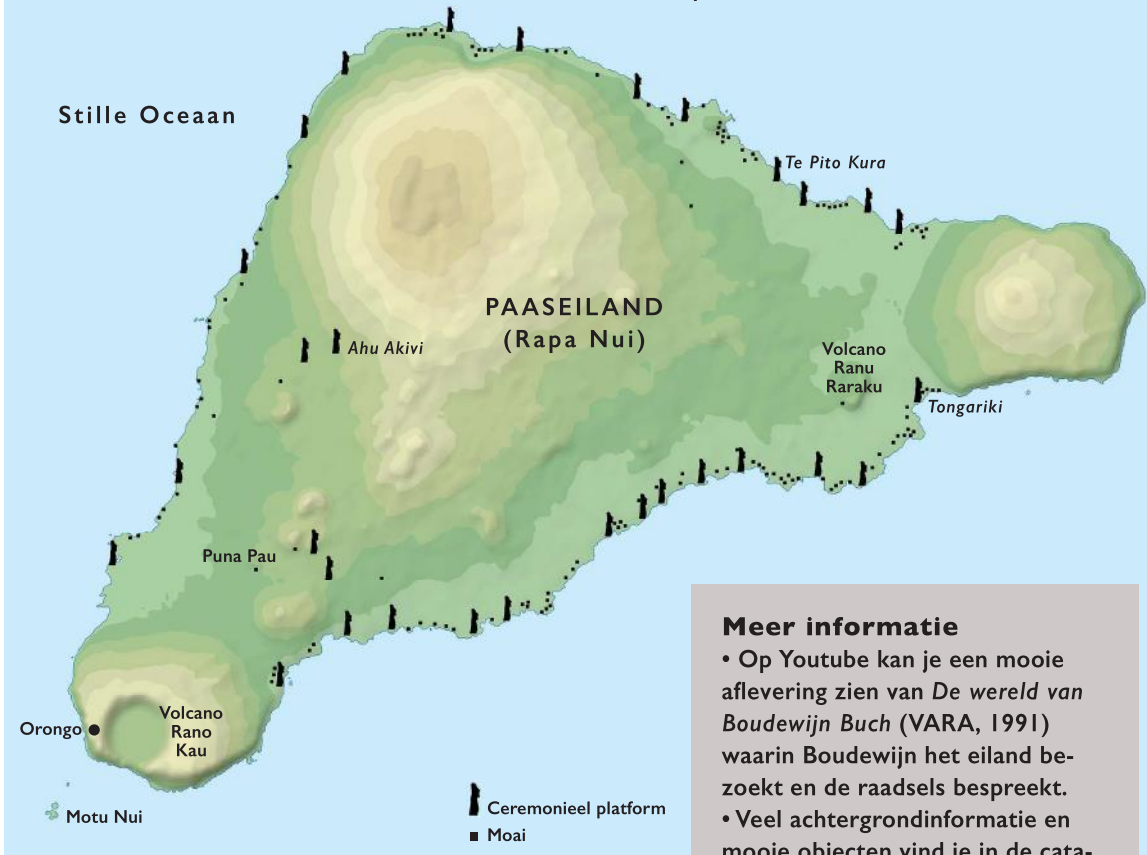
Sinds 1984 worden er wetenschappelijke conferenties gehouden over Paaseiland. Van 19 juni tot 25 juni 2022 vindt de tiende conferentie plaats in Leiden, een unieke gebeurtenis voor Nederland! (www.paaseiland.org)

Het bijzondere eiland blijft zijn raadsels houden. Dat op zo'n klein eiland dat zo geïsoleerd ligt zulke rijke culturen konden ontstaan, blijft een wonder. Het eiland trekt naast toeristen nog steeds veel wetenschappers. Daarbij is het eiland ook nog eens voor het Westen 'ontdekt' door een Nederlander. Hier in Nederland is Jacob Roggeveen vrij onbekend, maar op Rapa Nui kent eenieder zijn naam.
vandenendeaad@gmail.com

Met dank aan Fanny Wonu Veys, conservator Oceanië van het Nationaal Museum van Wereldculturen, voor het kritisch meelezen van dit artikel.

Feiten Paaseiland

- Polynesische naam Rapa Nui (= Grote Rots).
- Andere naam: Mata ki te rani = Ogen die naar de hemel kijken (n.a.v. de moai).
- 3600 km verwijderd van het Chileense vasteland.
- 2075 km verwijderd van het dichtstbijzijnde bewoonde eiland Pitcairn.
- Grootste lengte 22 km, breedte 12 km.
- Oppervlakte 166 km².
- Vergelijk: Schiermonnikoog 199 km².
- Eigendom van Chili sinds 1888; het is een nationaal park en sinds 1995 Unesco werelderfgoed.
- Bevolking 7750 mensen (2017).
- Vliegstrip sinds 1967, er komen zo'n 40.000 toeristen per jaar.
- Subtropisch klimaat.



Meer informatie

- Op Youtube kan je een mooie aflevering zien van *De wereld van Boudewijn Buch* (VARA, 1991) waarin Boudewijn het eiland bezoekt en de raadsels bespreekt.
- Veel achtergrondinformatie en mooie objecten vind je in de catalogus die verscheen bij de tentoonstelling *Paaseiland: een raadsel?* (Brussel 1990).
- Roelof van Gelder schreef een uitgebreide biografie over Jacob Roggeveen: *Naar het aards paradijs*. Naar de mening van Van Gelder heeft Roggeveen veel te weinig eer gekregen voor zijn werk en zijn reizen.
- De studie van Boersema: *Beelden van Paaseiland*. Over de duurzaamheid van een cultuur. Leest als een spannende roman.



Aad van den Ende (1954) neerlandicus, reiziger en verzamelaar van kunst o.a. uit Afrika. Met veel plezier redactielid van *Tribale kunst*.

Literatuur

- Bregman, Rutger (2019). *De meeste mensen deugen*. Amsterdam: De correspondent
- Tilburg, Jo Anne van (1994). *Easter Island. Archaeology, ecology and culture*. Londen: British Museum Press
- Wallin, Paul e.a. (2010). *The Gotland Papers. Selected Papers from the VII International Conference on Easter Island and the Pacific in 2007*. Gotland University Press